HIADOR SZTRIPSZKY

A hazai ruténeк legrégibb nyomtatványai

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM

SZÉCHÉNYI ORSZÁGOS KÖNYVTÁRÁNAK

KÖZLÖNYE

A NM. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

KOLLÁNYI FERENCZ ÉS DR. GULYÁS PÁL.

UJ FOLYAM. XIX. KÖTET.

1911-IKI ÉVFOLYAM.

BUDAPEST

KIADJA A M. N. MÚZEUM SZÉCHÉNYI ORSZ. KÖNYVTÁRA.

1911.

A HAZAI RUTÉNEK LEGRÉGIBB NYOMTATVÁNYAI.

Dr. Sztripszky Hiadortól.

(Első közlemény, két szövegképpel.)

A rutének száma a XVI—XVII-ik században történt sűrű telepítés miatt erősen növekedőben volt. Azelőtt úgy csekély számuk, mint pásztoroló életmódjuk nem adott alkalmat irodalom keletkezésére. Addig az időig irodalmuk tisztára templomi ószláv könyvekből és pedig túlnyomóan kéziratokból állott. Művelődésük legrégibb góczpontján, a máramarosi Körtvélyes baziliita monostorában már nyomdájuk is volt 1640 és 1680 között. Ennek mindössze két termékét ismerjük: 1. *Bukvar* és 2. *Pentecostarion* czimüt, a mint azt Petrof kimutatta.[1]

A politikai jogokkal nem biró, törvényileg el nem ismert görögkeleti vallás jobbágysorra szorította a rutén papokat, e nemzetiség egyedüli vezetőit s így kulturintézmények teljes hiján azon a két könyvön kívül egyebet nem is termelhettek. Irodalmuk csakis akkor indult némi fejlődésnek, a mikor az 1646. évi vallási unio révén a nyugateurópai eszmeáramlatok körébe jutottak. Ezek hatása alatt a XVII. és XVIII. században alig tizenkét rutén könyv keletkezett, a melyeket a hazai könyvészet részben egyáltalán nem ismer, részben pedig kiegészítésre, pótlásokra várva hiányosan ismertet.

I.

3. DE CAMELIS JÓZSEF, Katechisis dlja nauki Uhroruskim ljudem złożennij. *Nagyszombat*, 1698. az akadémia betüivel

[1] *Materialy* dlja istoriji ugorskoj Rusi, V. 101—105. l. Ismertetője, *Melich* János dr. (*M. Könyvszemle* 1909 : 93.) minden megjegyzés nélkül hagyja Petrofnak azt az állítását, hogy volt ennek a sajtónak még egy harmadik nyomtatványa is és pedig egy Molitvoslov, azaz imádságos könyv. Mi azt hisszük, hogy Petrof ezt kellőleg nem bizonyította be. Ezért tehát csak a fönti kettőt tartjuk Régi Magyar Könyvtárunkba való adaléknak.

Hoerman András által. 8°, elül: czímlevél + 362 számozott lap + a fordító, Kornicki János zárószava, tartalom és sajtóhibák jelzése 3 számozatlan levelen.

Amíg az orthodoxiáról a katholikus hitre vezető átmenet tartott, a régi barbár világ még jó sokáig folytatódott a rutén papság kivált hegyvidéki részének tanultsága tekintetében. Ezen a siralmas állapoton akart segíteni a Chios-szigetről származott és Rómából Munkácsra küldött új püspök, a görög De Camelis József. Legelső dolga volt, hogy papjait a jobbágysorból kiszabadítsa és számukra, mint katholikus papoknak, mentességet eszközöljön ki Lipóttól. Ezt a kurucz háboruk lezajlása után nagy nehezen aztán ki is küzdötte a földesuraktól, köztük időrendben legelsőnek Rákóczi Ferencztől.

Második dolga volt, hogy papjait a keresztény hit igazságaira rendszeresen megtanítsa. Ebből a czélból latin nyelven papi katekizmust állított össze, a melybe beleszorította a papoknak szükséges sok egyéb tudnivalót is. De Camelis azonban idegen volt; a rutén nyelvhez még csak nem is konyított s így csupán ruténul tudó papjai számára ez a latin könyv hasznot nem hozott volna. Alkalmas embert keresett tehát, a ki azt ruténra lefordítsa. A siralmas viszonyokat igen jellemzően azonban nem találkozott tizennyolcz vármegyére kiterjedő egyházmegyéjében egyetlen tollforgató pap sem, a kire ezt a munkát bízhatta volna. Így hát Galicziából hozatott tudós papot *Kornicki* János személyében, a ki azt 1697-ben lefordította. A püspök azután 1698-ban Nagyszombaton a jezsuiták sajtóján ki is adatta ezt a 368 oldalas katekizmust.[1] A ruténeknek ugyanis fejedelmi pártfogás és iskolák, meg egyéb művelődési eszközök teljes hiányában saját nyomdájuk egészen 1863-ig nem volt.

Ez volt a legelső katholikus, sorrend szerint azonban már harmadik, rutének számára készült hazai nyomtatvány.[2] Teljes czime a következő:

[1] Szabó K. (R. M. K. II. 1933.) tévesen 412 laposnak írja le, holott a czímlevelén kívül tényleg 362 számozott *oldala* és a végén három számozatlan levele van, tehát a könyv czímlevelével együtt összesen 370 lapos.

[2] Szabó Eumén *Christomatia* czimű munkájában (Ungvár, 1893. 187 l.) azt írja ugyan, hogy De Camelis püspök még előbb, 1692-ben egy *Casuistica* czimű rutén könyvet is adott volna ki ugyancsak Nagyszombatban. Ez tehát

Katechisis | dlja naukî Uhroruskim ljudem | zloženmij | Ot prevelebnjijš (oho): H(ospo)dina Jo: Josifa: | De Kamelis Chio Ep(isko)pa Sebast(ijskoho): Mu- | kačov(skoko): i proč: | Namisnika (Ap(osto)lskoho nad Ljudmi | Vostočn(oho): (nab(o)žen-(stva): | v Krolevstvi Uhorskom, i jeho Predjilach | Presvit(loho): Cesar(skoho): i Krolev(skoho) Maje- | statu sovitnika. | Ḧ IS v Ternavi Tipom: Akadem(iji): odmene An- | dreja Hoermanna, Roku B(o)ž(o)ho, 1698.[1] (1. ábra.)

Magyar jelentése im ez: Katekizmus a magyar-rutén nép tudományára (tanítására) szerkesztve főtisztelendő Chiosi De Camelis Jo. József úrtól, sebastiai és munkácsi stb. püspöktől a magyar királyságban és részeiben lakó keleti szertartású népek apostoli helytartójától, a felséges császárnak és királynak tanácsosától. Nagyszombat, az akadémia betüivel, tőlem Hoermann Andrástól az Úrnak 1698. évében.

A kis nyolczadrétü könyv lapjának nagysága 9×15 cm., a szövegszedés tükrének szélessége 7·7 cm., a tükör magassága 11·7 cm., azonban lapszám, ívjelzés és az őrszók nélkül; ezeket is beletudva, a tükör teljes magassága 13 cm. Sárgás papirosú lapjai fent a középen számozvák és pedig a cziril abc folyó betüivel. Minden lapszámot 2—2 szembe fordított hajlott zárójel foglal maga közé, ilyenformán:)(ñ)(.

Vízjegye nincs, ívjelzése pedig a lap alsó felének közepén így halad: *A*2 *A*3 *A*4 *A*5, három levelen a jelzés megakad; azután következik a második ív jelzése: *B*1 *B*2 *B*3 *B*4 *B*5, három levél ismét

megelőzte volna a Katekizmust. Azonban a könyvészet sem ilyen, sem más czimű De Camelis-féle nyomtatványt nem ismer sem 1692-ből, sem pedig Camelis püspökségének (1690—1706) valamely más évéből. Szabó híradása téves, meg nem bizonyított; valószinűleg a Bizanczi-féle 1727-ben megjelent Casuistica szolgáltatott okot a tévedésre, a mellyel amazt Szabó forrása összezavarta. Erről az utóbbiról alább. Szabó híradását minden megjegyzés nélkül elfogadta *Petrof*, Materiali IV. 28. és *Hodinka* Antal is. A munkácsi g. k. püspökség története 811. l.

[1] Ez az olvasás sokban eltér attól, a melyet Szabó Károly adott közre. (R. M. K. II. 1933. sz.) Mi Szabónak itt nemcsak sajtóhibáit igazítjuk ki ezzel, hanem a rutén nyelvű könyv czimét csakugyan rutén fonetikával adtuk is vissza s nem nagy orosz-szerbes hangoztatással, mint a hogy ezt Szabó K. tette, nem tudom, melyik munkatársának (a könyvczim kiolvasójának) hibájából.

jelzetlen, azután ugyanígy a *C* stb. latin betüsor betüi egészen a *CC$_{2}$*-ig. Minden lapot őrszó rekeszt be.

A czímlevél *b)* oldalának közepét ilyen szövegü négy sor foglalja el: *Keresztény tudomány Krisztus valamennyi hivője számára, úgy egyháziaknak, mint világiaknak; különösen pedig az ifjaknak szükséges.* E ritka könyv később felbukkanó, esetleg csonka példányainak meghatározhatására jónak látjuk tartalmának menetét részletesen is közölni.

A czímlapot nem számítva, az *a)* betüvel jelzett első lapon kezdődik a szerző előszava s tart a 8-ik levélig. A 9. levéltől kezdve a könyv tartalmát is mutató, következő fejezetek vannak benne:[1] 9. l: *Ščo majut čyniti duchovniji, podajučy ljudem tuju nauku.* (Mit tartoznak cselekedni a lelkipásztorok e tudománynak tanítása alkalmával.) — 12. l. A keresztény tudomány első fejezete. *O virji i ispovidaniji viry apostolskom* (így, apostolskoj helyett!). A hitről és az apostoli hitvallásról. (1. fejezet.) — 98. l. A reményről s az Úr imájáról (2. fejezet). — 122. l. A szeretetről és Istennek tízparancsolatjáról (3. fejezet). — 149. l. Az egyházi szentségekről (4. fejezet). — 157. l. A keresztségről (O krescenyi, így!). — 169. l. A bérmálásról. — 179. l. Az eucharistiáról. — 209. l. A bűnbánatról. — 230. l. Az utolsó kenetről. — 237. l. Az egyházi rendről. — 251. l. A jegyváltásról és a házasságról. — 272. l. Az ötödik fejezet különféle kérdésekre ad feleletet. — A 362-ik levelet három számozatlan követi. Ezek elsőjének, a 363-nak *a)* oldalán a fordítónak utószava olvasható, *b)* oldalán pedig a tartalom-mutató; a 364*a*—*b)* és 365*a*—*b)* oldalakon a tekintélyes számú sajtóhibák igazítása. A fordító zárószava így hangzik:

«Ezt a jámbor könyvet latinról ruténre fordítgatva, ha miben tökéletlenségem és gyenge tudományom miatt vétekbe estem s minden kifejezést elég világosan visszaadni nem tudtam, kérem a szent katholikus egyházat, hogy nékem bocsásson meg s bölcsességével az én tökéletlenségemet igazítsa meg és fedezzen be, mint jó anya, kinek is örökké fiául ismerem el magam, méltatlan szolgája az Úrnak, Kornicki János.»

[1] A rutén jelleg megmutatására az első két szakasz czimét eredetiben is adjuk.

Kissé körülményesen ismertettük ezt a harmadik hazai könyvterméket, mert 213 esztendő alatt igazi könyvészeti ritkaság lett belőle. Azt mondja ugyanis róla 1879-ben Szabó Károly, hogy

КАТЕХИСИСЪ.

Для наүки Оугрорускимъ людімъ зложінній.

Ѿ превелебнѣйш: Гдна Іѡ: Іѡсифа: Декамілли Хто Еппа Себаст: Моу-качѡ: и про:

Намѣстника Аплского на людми Восточн: Набж:

в Кролевствѣ Оугорскомъ, и его Придѣлах.

Пресвѣт: Цеоар: и Кролев: Мае-стату Совѣтника.

в Тірнавѣ Типом: Академ: ѿ дьмине Андріа Гоірманна, Року Бжго, ахчи.

1. ábra.

csak *egyetlen példányban* van meg hazánkban és pedig épen a Magyar Nemzeti Múzeumban.[1]

[1] Jelzése: Hung. e. 1086.

Ide valószinüleg a XIX. század elején juthatott, a mire a könyv emléklapjára írt följegyzésen kívül abból is következtetünk, hogy az 1806-ban befejezett Széchenyi-katalogus még nem említi. A könyvtárnak valamelyik tisztviselője, vagy talán olvasója névtelenül azt írta oda ugyanis németül, hogy: «De Kamilis Katechismus für die unirten Ruthenen in Ungarn Tyrnau *1619* in ruthenischer Sprache.» Erről már Szabó Károly is megállapította (illetőleg szlávista munkatársa), hogy téves keltezés. Téves pedig három okból. Az egyik az, hogy de Camelis munkácsi püspöksége 1690—1706 között tölt el. Már pedig a czímlapon szerzőként világosan de Camelis szerepel s így ezt a könyvet 1619-ben, vagyis 71 évvel püspöksége előtt nem írhatta. A második ok pedig az, hogy ez a káté — mint a rutének valamennyi nyomtatványa 1850-ig általában — czirillbetüs. Már pedig a nagyszombati jezsuita sajtót czirillbetükkel épen De Camelisnek és a ruténeknek nagy pártfogója, Kolonics csak 1680 táján látta el. Erről nemcsak Kolonicsnak De Camelishez ebben a tárgyban írt és Hodinkától röviden említett leveléből[1] értesülünk, hanem más uton is. Káldi Györgynek *Istennek szent akaratja* czimü és Nagyszombatban 1681-ben nyomatott egyházi beszédei mellett a nyomdászok nyilatkozatot adtak ki, a melyben a többek között ezt írják: Prospectum insuper voluit Illma D. V. desertissimis Ruthenorum ac Rascianorum animibus, quas ruditate obscurissimas illustrare satagit, procuratis *in Ruthenicum typum* magna liberalitate calculis, *nunquam hic antea visis*.

Harmadik ok pedig Hoermann nyomdásznak a neve. Ez a könyvnyomtató a nagyszombati sajtó összes termékeiből kivehetőleg 1694-ben kezdett dolgozni s 1703 után neve a könyveken többé nem szerepel.

A megjegyzés névtelen irójának dátumbeli tévedése azonban igen egyszerü okra vezethető vissza, a mely Szabó Károly figyelmét elkerülte. A czímlap a nyomtatás évét ugyanis így jelzi: AXҁѲИ. A czirillbetük számértékben való használata szerint az A = 1000, X = 600, Ѳ = 9, И = 8. A 90-es számnak jelzésére

[1] A munkácsi g. k. püspökség története 811 l. A czirill betüket Kolonics valószinüleg Krakkóból, a híres nyomdavárosból szerezte, a mely egyúttal katholikus is volt s így Kolonics keze ide elérhetett. Disunitus népektől efféleт bajosan kaphatott volna, Róma pedig ilyesmihez kissé messze volt.

azonban külön betü szolgál: a Ч. Hoermann pedig nem ezt a szabályszerü Ч czirillbetüt használta, hanem e helyett szokatlanul — egészen magyaros gondolkodás szerint — a 9-esnek megfelelő Θ jegyet. A czirillbetüs dátum névtelen megfejtője a Θ jegyet igazi értékében 9-nek, az N-t pedig tévesen, de érthető okból H helyett tíznek nézte, előtte tehát a ΘN jegyek egész természetszerüleg 19-nek tüntek föl. Annál is inkább pedig, minthogy a szláv nyelvekben a 19-es szám képződése akként történik, hogy a kilenczet hamarább mondják és előbb is írják ki, mint a tizet. Akár a német neunzehn. Szabályosan tehát így kellett volna jelezni az 1698-as évszámot: AXЧN. Hoermann azonban ezt nem tette: az ő fülében előbb a 90-es szám csengett; ezt egészen magyar módra 9-essel fejezte ki s így adott alkalmat arra, hogy a két utolsó számot 19-nek olvassák 98 helyett.[1]

De Camelis ezt a kátét bizonyára olyan példányszámban nyomatta ki, hogy egyházmegyéjének valamennyi papja kaphasson belőle, söt megszerzését egyenesen kötelezőleg minden papnak el is rendelte. Már pedig a munkácsi egyházmegyéből azóta két új püspökséget is hasítottak ki, az eperjesi rutén ajkút 1820. s a szamosújvári rumén ajkút 1856. évben; így tehát a munkácsinak eredeti terjedelme — mint azt magának De Camelisnek Diariumából olvashatjuk[2] — háromszorosa volt a mainak. Kiterjedt pedig Szepes, Sáros, Zemplén, Abauj, Gömör, Hont, Heves, Külsőszolnok, Hajdú, Szabolcs, Bereg, Ung, Ugocsa, Máramaros, Beszterczenaszód, Szilágy, Szatmár és Bereg vármegyékre egészben vagy kisebb részeiben. A rumén ajkú eklézsiákat nem is számítva (mert azok is Munkácshoz tartoztak 1856-ig), a tisztán rutén ajkú munkácsi és eperjesi egyházmegyéknek ma mintegy ezerszáz papja van. Figyelembe véve azt, hogy Olsavszki idején mintegy 800 parochia volt a megyében, De Camelis alatt is ugyanennyit vehetünk fel. Hozzászámítva ehhez az időközben megmagyarosodott eklézsiákat a nyugati és déli vármegyékben, mintegy 1000 rutén papja lehetett De Camelisnek a nagyszámú

[1] Egyébként a 90-es számjegynek 9-essel való jelzése más czirill betűs könyvekben is előfordul, de nagyon ritkán, tehát szabályellenesen.

[2] Kiadta *Zsatkovics Kálmán* a Tört. Tár, 1890. évfolyamában.

(körülbelül 30) Bazil-monostorok lakóival egyetemben. S a jövő nemzedékre is kellett számítani a nyomtatáskor.

Hová lett hát az 1000—1500 példány káté?

Szabó Károly 1879-ben csak egyetlenegy példányt ismert az ország köz- és magángyüjteményeiben s azóta is tudtunkkal csak ötre szaporodott e szám. Egy csonka példánya megvan ugyanis Budapesten dr. Todoreszku Gyula bibliofil magángyüjteményében, a mely Sáros vagy Szepes vármegye egyik falujából került elő; a harmadik pedig szintén csonka, Lembergben van a Narodnij Dom rutén múzeumának úgynevezett Petruševič gyüjteményében. Ezt a példányt nem láttuk. Létezését csak onnan sejtjük, hogy Petruševič pontos leirását adja *Voprosy i otvjety* czimű már idézett művében. Szabó Eumén Ungvárt 1893-ban megjelent «A magyarországi rutén irodalom christomatiája» czimű munkájában szövegpróbát nyujtva a kátéból, forrásul az ungvári püspöki könyvtárban levő példányt nevezi meg, a mely itten tényleg meg is van. Ötödik, czímlap nélkül való példányát a csernekhegyi bazilita-kolostor őrzi.

Ha tehát a közgyüjteményekben ily kevés számban van ez a káté, bizvást föltehető, hogy faluhelyt — templomok használatban nem levő ócskaságai között, parochiális vagy kántori lakásokban — lappangania kell még egy-két példánynak. Elterjedésének biztosítéka ugyanis nemcsak a püspöki parancsolat volt, hanem kifogástalan rutén, népies nyelvezete. Igaz, hogy fordítójának, a galicziai Kornickinek tollából számos polonismus is csuszott nyelvébe, de egyébként érthetőség szempontjából olyan a viszony közte és a nyomtatásban eddig kizárólag divatozott ószláv-orosz keveréknyelvű termékek között, mint a milyenben az olasz nyelv van a latinhoz. Hogy a papok értelmesen meg is tanulhassák, okvetlen paraszti észjárásukhoz kellett szabni a szerkesztését. Ennek pedig ez tökéletesen meg is felelt. Czélját tehát De Camelis nem tévesztette el.

A kátét meg is kellett tanulniok a papoknak. Ezt ugyanis nemcsak maga De Camelis őrizte ellen sűrű látogatásai alkalmával tett kikérdezéseivel, hanem a földesuri hatóságok is. A batykóknak (atya) nevezett papok fölött joghatóságot ugyanis a földesurak gyakorolták a *vichodra*[1] vagy vajdálásra járó vajdák

[1] Vichod rutén szó = kijárás, szemletartás.

útján, a kik a batykókat és a köznépet a hitvallásból kikérdezték. Egy 1701 évbeli ungvári urbarium[1] szerint «communis inquisitio vulgo vajvodatus nuncupata peragitur ad arbitrativam domini terrestris dispositionem. Examinari solent illa occasione presbyteri Rutheni de scientia orationis domini, symboli apost. etc., quae si ignoraverit presbyter, debet deponera fl. 1 denar. 80.» Tehát a már fölszentelt s parochián müködő papokat némely uradalomban, pl. az ungvári, munkácsi és homonnaiban, a vichodra járó vajdák mindannyiszor kikérdezték s a felelni nem tudókat megbüntették. Ez az állapot Mária Terézia koráig tarthatott, kivált a hegyekben; mert a mikor Olsavszki Mihály 1750-ben beutazza megyéjét, följegyzéseiből láthatjuk, hogy egy-két öreg pap kivételével már valamennyien helyes feleleteket adtak vizsgálatain.

II.

4. *BUKVAR jazyka slavenjska.* Nagyszombat, 1699. az akademia betüivel, Hoermann János András által. 8°, czíml. + 3—40. számozott l.

De Camelis reformátori munkája nem merült ki a papkáté kiadásában. Ez a könyv csak arra volt szánva, hogy a már tényleg paposkodó, de tudatlanságban felnött lelkészeket a hittan elemeire tanítsa. A jövö nemzedék oktatásáról azonban másképen kivánt gondoskodni. Emezt alapjaitól kezdve akarta az új szellemben nevelni s ezért a gyermekekre gondolt De Camelis.

A görögkeleti egyház az egész földön egyáltalában nem gondoskodott sem iskolákról, sem pedig az ifjúságnak iskolán kivül való, de olyan-amilyen könyvvel leendö oktatásáról. A reformáczió gyors terjedésének egyik oka épen abban keresendő, hogy az újitók azonnal kátékba foglalták tanaikat s ezt papok és köznép hamar szétkapkodták. Példájukat követték a katholikusok is: a hitvallást a trienti zsinaton formulázták, Canisius pedig a hit tanait általános tetszésnek örvendö kátéba foglalta, a melynek magyar forditása is már 1562-ben Béesben megjelent. Csak a keleti egyház vallásának tanítására nem volt semmiféle népszerű rövid útmutató.

[1] Hodinka, i. m. 225 l.

A nikeai és a második konstantinopolisi zsinat formulákba foglalta ugyan a hitvallást, de népszerűen írt kátéja az egész keleti egyháznak a XVII. század első negyedéig egyáltalán nem volt. Lukaris pátriárka volt az, a ki az első kátét, és pedig a reformátusok erős befolyása alatt, Genfben 1629-ben latinul és görögül kiadta.[1] Benne Kálvin felfogását követi, a mi aztán roppant hullámzásba hozta az egész Keletet. A tunya orthodoxia, álmából felrázódva, kapkodott ide-oda, felzúdult és zsinaton anathemát mondott Lukaris kátéjára. Ez azonban végre is megtermette a maga gyümölcsét: 1643-ban Mohila Péter, kievi rutén pátriárka, olyan kátét szerkesztett, a melyet az egész keleti egyház egyértelemmel elfogadott. Végeredményében tehát az első két keleti káté mégis csak a nyugati eszmeáramlatok gyümölcse.

Ha a keleti egyház még hatalmi területének középpontján sem tudott termelni kátéirodalmat 1643-ig, épenséggel nincs mit csodálkoznunk, ha azt látjuk, hogy a magyarországi ruténeknek még 1643 után sincsen kátéjuk. Valószinű ugyan, hogy a körtvélyesi monostori nyomda Bukvar-ja afféle ábécés káté lehetett, a milyenek akkor általán divatban voltak s a melyek egyikével alább meg is ismerkedünk, de hát bizonyosság híján erről itéletet nem mondhatunk. Kátéhoz csak akkor jutottak ezek, a mikor hitben Rómával egyesültek s így De Camelis ábécés kátéját elsőnek kell ebben a sorban kijelentenünk.

Ez a czirillbetüs *Bukvar* nevű ábécés káté 1699-ben jelent meg Nagyszombatban. Eddigelé mindössze egy példányban ismeretes: a budapesti Egyetemi Könyvtárban. Nincs ugyan rajta De Camelis neve, de több körülmény arra enged következtetni, hogy az ő keze járt közbe ennek kiadásában is. Szabó Károly ismerteti ugyan a R. M. K. II. 1966. száma alatt, de olyan rossz, felemás átirásban adja, hogy jónak látjuk azt, most immár helyesen, újra közölni. Pontos czímmása a következő:

BUKVAR | Jazyka Slavenьska | PÏSANIJ ČTENIJA | učitisja chotjaščim v po- | leznoje rukovoženïe. | v Tirnavi Tipom Akadem: Ro- | ku, ot Ržestva Chrstova. 1699. | ot Joanna Andr. Herьman.

Magyar jelentése: A szláv nyelv ábécés könyve. Iratott az olvasást tanulóknak hasznos útmutatására. Nagyszombat, az

[1] Hunfalvy Pál. Az oláh káté. (Századok 1886. 484—486.)

akadémia betűivel, Krisztus születésétől számitott 1699. évben Hermann János András által. (2. ábra.)

8°, 2½ ív; czimlevél + 3—40. számozott lap. Őrszavas lapjainak számozasa nyomdadiszitések és két-két zárójel közé foglalt czirillbetűkkel fent a közepen. Ívjelzése A_2 – F_2. Szövegének egesz tükre 127 × 73. Sárgás, vastag, bordázott papirosának vízjegye nincs. A czimlevél *b)* oldalán fent három oldalról

2. ábra.

nyomdadíszek közé foglalt fametszet van, a mely a feszület előtt térdepelve imádkozó nőt ábrázol, a háttérben hegy és templom. A kép alsó részén ez a felirás van: S. BRIGITTA. A 3. és 11. lapon nyomdadíszekből összerakott fejlécz, a 7-iken kettős szárnyú angyalfő-záróvignetta, a 25. l. kosárban levő virágcsokor s a 40. l. kétfülü vázából kétfelé hajló leveles ág.

A Bukvarra vonatkozólag számolnunk kell azzal az esetleges ellenvetéssel, hogy ezt a könyvecskét nem a hazai rutének számára írták, hanem a szerbeknek. A czímlap szerint ez a *szláv* nyelvnek volna az ábécéje. Ez igen bő köpönyeg, a mely alá jól megfértethető úgy a rutén, mint a szerb; hiszen a liturgikus nyelv, görög szertartás rendje és a czirillbetük mindkettőjüknél azonosak. Mindazonáltal több körülmény világosan beszél a mellett, hogy ez csakugyan rutének részére irott könyv.

Nagyszombatban tényleg nyomtattak a szerbek számára is katholikus ábécés kátét és pedig úgy latin, mint czirillbetükkel. Két latinbetüs ilyen nyomtatványt ismerünk,[1] t. i. *CANISIUS Kratka Abekavica i kratak kerstianski katoličanski nauk,* 1696 és 1697; és egy czirillbetüst: *Kratka azbukvica, i kratak kerstjanski katoličanski nauk.* P. ot Petra Kanizia društva imena Isusova. Složen u *slavinski* jezik. Pritiskan po milosti Pripoštovanoga, i privisokoga Gña Kardinala Koloniča Ostrogonskoga Arcibiskupa. Nagyszombat, 1696.[2] Ezt az utóbbit Szabó Károly szlovén nyelvűnek mondja és épen ezért a legjobban ez oldja meg a Bukvar kérdését.

A czirillbetüs Kratka azbukvica ugyanis tényleg *római* katholikus szellemben és valóságos szerb, tehát nem szlovén nyelven iródott. Ennek igazolásául szolgáljon itt néhány belőle vett latin átirású idézet:

Jesili ti katoličanski kerstjanin? Je sam po milosti Božoi. Učemu stoji navlastito vira Isu Kerstova? U dvima poglavnim otaistvim, koja su zatvorena u zlameniu Svetoga Križa, to jest, u jedinstvu i trojistvu Božijemu i u put'deniu i smerti našega Spasitelja. Koliko je Sakramenatach? Sedam. Broji sve sedam stb. Ez nyilvánvalóan élő szerb beszéd.

[1] R. M. K. II., 1843. és 1893.
[2] R. M. K. II., 1844.

Ez a Kratka *azbukvica* azonban nemcsak hogy katholikus szellemű, hanem egyenesen *latin szertartású* római katholikusok számára irott könyv. Erre vall a Hiszekegy rövidített formája, a mely sokkal rövidebb a keleti egyházénál; a Miatyánk és különösen az Üdvözlégy, a mely teljesen eltér az ószláv szövegtől; a napi imádságoknak a katholikus egyháztól megállapitott szövegezése; a különböző litániák, a melyek a keleti egyházban egyáltalán ismeretlenek stb. Úgy látszik tehát, hogy szerb nyelvű, de római katholikus délszlávok számára készült, azaz a bunyeváczoknak. Ehhez képest helyesirása is egészen elütő a keleti czirill helyesirástól, a mennyiben a *ds* hang jelölésére ⸎, az *ly* hangra /H, az *ny* hangra NI, a *cs* hangra pedig У҄Х alakú, a görög szertartású szlávoknál egészen ismeretlen jeleket, illetőleg betüket használ, az utóbbiaknál általános ъ jelt pedig egyáltalán nem ismeri. A betük betanítása és szótagolása a két könyvecskében szintén különböző, kétféle szerkesztésű ahhoz képest, hogy kétféle nyelvnek az ábécéjét is nyujtja.

Ezektől az eltérésektől eltekintve, az 1696-iki Azbukvica és az 1699. évi Bukvar tartalma nagyjából megegyezik. Mindkettő a betük ismertetésével, régi divatú szótagolásával kezdődik s mindkettőnek derék részét a hit igazságainak és az egyház tanításainak ismertetése, meg imádságok alkotják, csakhogy nagyon különböző szövegezésben. Nem tudnók ennélfogva elfogadható magyarázatát még elképzelni sem, miért szerb nyelvű, szerb helyesirású és *római* katholikus az 1696. évi ábécés káté és miért rutén-ószláv nyelvű, rutén-ószláv helyesirású és *görög* szertartás szerinti katholikus az 1699. évi, hogyha ez a két könyv egy és ugyanazon népnek iratott volna?! Miért kellett három év elteltével a szerbeknek az előbbitől eltérő, más szerkesztésű kátét nyomatni más betükkel, más helyesirással és más imádságokkal? Hogyha a Bukvar csak második kiadása akart volna lenni az Azbukvicának, bizonyára ugyanazon tartalommal, helyesirással és ugyanazon vallás szerint való alakban jelent volna meg. Pedig ez nem így történt. Ez tehát azt jelenti, hogy a Bukvar nem azoknak iródott 1699-ben, a kiknek az 1696. évi Azbukvica. Viszont pedig, hogyha Kolonics azt akarta volna elérni a Bukvarral, hogy vele a keleti vallású szerbeket a katholikus hitre csábitgassa, akkor ezt a könyvet is szerb nyelven és szerb helyesirással katholikus szerkesztésű imád-

ságokkal adatja vala ki. Minthogy pedig czirillbetüvel és ószláv templomi nyelvvel élő görög szertartású katholikus szerbek nincsenek és — az 1678. évi[1] szórványos, utóbb aztán teljesen el is tünt esetektől eltekintve — nem is voltak soha, világos dolog, hogy az 1699. évi nagyszombati Bukvart nem ószláv templomi nyelvet használó szerbeknek írták, hanem ilyennel élő görög katholikus ruténeknek.

Az 1699. évi Bukvar ugyanis a másikkal ellentétben görög szertartású szláv népektől használatos ábécével, azaz a rutén-ószlávval, ennek betüivel és helyesirásával, de katholikus *szellemben* van szerkesztve. A betükön kívül erre vall a görögkeleti szláv egyházban egyedül használatos titlás szavak alkalmazása (Ahhl, Bca, Hdi, Is, mltj, ržēstvo, sščēnik stb.); erre vall az imádságoknak a görögkeleti egyháztól megállapított szövegezése: Mennyei király, Szent Isten, Legszentebb háromság, Miatyánk (szigorúan az ószláv szerint, a záradékkal együtt) Fölkelve az álomból, Könyörülj rajtam Isten. A hitvallás szövege fölött világosan ott áll czím gyanánt: A nikeai és második konstantinápolyi zsinattól megállapított vallása az orthodox hitnek (ispovidanije pravoslavnyja viry). A 20—25. lapok egyenest a görögszláv egyház utrenyéjének énekeit tartalmazzák: Az angyali sereg csodálkozott. Magasztalja az én lelkem az Urat. Dicsőség a magasban az Istennek stb. A 26—29. lapon Athanáz alexandriai pátriárka symbolikus tanításai, a 30—31. lapon pedig Ambrozius mediolani püspöknek magasztaló éneke olvashatók. A 32—35. lap a tízparancsolatot tartalmazza ószlávul, szorosan a biblia szavai szerint. Végül pedig a 38—40. lapon a görögszertartású keleti egyház imádságait czirillbetükkel ugyan, de *görög nyelven* írva olvashatjuk.

Ez utóbbi két szempontból is érdekes. Egyik az, hogy a ѣ czirillbetünek egyedül a ruténeknél *i* hangjelölésére használt értékét olvashatjuk ki belőle, így pl. a Miatyánkban: Πάτερ ѣмон ὁ ἐн тѣс урáнѣс (tehát uranisz és nem uranjesz!). Тон ἄртон ѣмон тон ἐпѣусион дὸс ѣмин симерон (tehát epiuszion

[1] A mondott évben a varasdi generalatus szerbjei között tényleg próbálkoztak az unio elfogadtatásával, csakhogy igen kevés eredménynyel. (Csaplovics, Gemälde von Ungern. Pest, 1829. I. 287.)

és nem epjeuszion! A másik pedig az, hogy nyilván tanuságot teszen a rutén rendeltetés mellett. A czirillbetükkel írt görög szöveges imágságoknak fejezetczime ugyanis a következő:

Сѧже молйтвы альбо ре́чи нѣкоторыѣ, для Цвѣче́нїѧ Дѣтїй, (sic!), погре́ческу, Лїте́рами Рускими, Расположимуωмъ. 'А найпе́рвѣй.

Azaz: «Ezek pedig imádságok, avagy némely dolgok a gyermekek fölékesitésére görög nyelven *rutén betükkel* szerkesztve. A rutén nyelvet ismerő azonnal fölismeri az aláhúzott szavakban az ószlávtól olyannyira elütő kisorosz, vagyis rutén kifejezéseket, a melyek egyike határozottan meg is mondja, hogy rutének számára iródtak.

Betük és helyesirás teljesen a templomi szláv nyelv szabályai szerint valók. Ezek alapján tehát teljesen kétségen kivül áll, hogy az 1699. évi nagyszombati Bukvar a hazai görög szertartású rutének számára irott, rutén-ószláv nyelvű, katholikus szellemű ábéeés káté. Tekintve pedig nyomtatási idejét, a mely a De Camelis kátéjával majdnem összeesik, igen valószinű, hogy De Camelis keze mellett ebben is a Kornicki Jánosé működhetett közre.

A HAZAI RUTÉNEK LEGRÉGIBB NYOMTATVÁNYAI.

Dr. Sztripszky Hiadortól.

(Második, befejező közlemény, két szövegképpel és egy melléklettel.)

III.

5. *KATEKIZMUS a magyarországi oroszok részére.* Nagyszombat, 1726. (?)

Magyar czimet adunk a hazai rutének ötödik könyvének, mivelhogy ezen a czimen kívül róla semmi egyebet se tudunk. A nagyszebeni *Astra* közművelődési társulat könyvtárának katalogusában[1] ugyanis ilyen czimű könyvről szereztünk tudomást: *Catechismulŭ pentru neamulŭ rusescŭ din Téra unguréscŭ.* Sâmbăta-mare, 1726. 1 vol. 16°.

Szóról-szóra ez annyit teszen, mint katekizmus a magyarországi rutén nép számára.

Togan Miklós könyvtáros, a katalogus készítője, nyilván nem tudta saját olvasásában adni a rutén könyvnek sem eredeti, sem latin átirású czimmását, azért tehát inkább valakitől mástól készittetett oláh fordításban adja azt. Oláh szövegűnek ugyanis semmiképen se vehetjük ezt a könyvet, mert hiszen czime szerint rutének számára készült. A könyvet különben szorgos utánjárásunk mellett sem sikerült eddigelé szemügyre venni s így körülményesebb leirását a szebeni könyvtár régen tartó rendezésének befejezéséig nélkülöznünk kell. Lehetségesnek tartjuk ugyan, hogy pontos megvizsgálása után e könyvnek az alább ismertetendő Bizánczi-féle 1727. évi moralissal való azonossága fog majd kitűnni, de ezt egészen határozottan még sem állíthatjuk. Ennek, a föltevésnek támogatására nincsen más adatunk annál az egynél, hogy Bizánczi püspök a moralisnál egyéb könyvet tudo-

[1] *Catalogulŭ bibliotecei* associatiunei transilvane pentru literatura română si cultura poporului romănŭ. De *Nicolaŭ Toganu* bibliotecarŭ. Sibiiŭ, 1895. pag. 3.

másunk szerint nem írt, vagy nem iratott. Viszont azonban három dolog is szólhat a mellett, hogy itt a moralistól eltérő, tehát csakugyan külön könyvvel van dolgunk.

Az egyik az a körülmény, hogy a szebeni katalogus szerint 1726-ban jelent meg ez a katekizmus: a Bizánczi moralisáról pedig bizonyossággal tudjuk, hogy 1727-ben nyomtatódott. A másik az, hogy a katalogus szerint a katekizmus 16-od rétű — ha csak nem téves ez a meghatározás — holott a Bizánczi könyve 8-ad rétű.

Végül figyelembe kell vennünk azt a bibliográfiai kószahírt is, hogy Bizánczi elődje, De Camelis püspök, a már ismertetett 1698. évi katekizmuson kívül egy másik könyvet is írt volna. *Szabó* Eumén ugyanis azt írja,[1] hogy De Camelis 1692-ben egy *Kazuisztikát* is adott ki a nagyszombati sajtón s ezt minden megjegyzés nélkül *Hodinka* Antal és *Petrof* is átvette.[2] A dolog már mostan úgy áll, hogy ezt a kazuisztikát eddig soha senki se látta. Se könyvészeti nyoma nincsen és maga a könyv sem található sehol. Úgy véljük tehát, hogy ez a híresztelés az Astra könyvtárbeli könyvre vonatkozhatik, illetőleg, hogy a teljességgel ismeretlen kazuisztikának hirlelt könyvet a szintén ismeretlen fönti katekizmussal tévesztették azok össze, a kiknek adatát Szabó Eumén fölhasználta. Ez volna tehát a második eshetőség az 1726. évi katekizmus dolgában.

A harmadik eshetőség végül az, hogy az Astra-könyvtár könyve azonos a Bianu-Hodos 190. számú, Nagyszombatban 1726-ban megjelent *oláh* katekizmussal, amely De Camelis fenti rutén könyvéből fordítódott. Ebben az esetben persze a mi könyvünkről az derülne ki, hogy nem is rutén, hanem oláh nyomtatvány; de viszont helytelennek bizonyulna Bianu ama megjegyzése, hogy e nagyszombati oláh könyvnek egy példánya sem ismertes. Erről tényleg azt állítja, hogy De Camelisnak a magyar-oroszok számára irott katekizmusából fordítódott oláhra: innen a Toganu tévedése. (Lásd *Erdélyi Múzeum* 1910. 317. lap.)

Utánajárni mindenesetre érdemes volna, a felvilágosítás megadásában pedig az Astra könyvtára a legilletékesebb.

[1] Christomatija Ungvár, 1893. 187. l.

[2] A munkácsi gör. kath. püspökség története. Budapest, 1910. 811. l. és Materiali IV. 28.

VI.

6. *BIZANCZI GYÖRGY, Kratkoje připadkov moralnych ili nravnych sobranije.* Nagyszombat, 1727, az akadémia betűivel. 8°, czíml. + 4 szl., lev. + 412 számozott oldal + 2 szl. levél.

De Camelis ábéczés kátéja után 28 évig kellett várni a hatodik rutén könyvre. Ezalatt azonban legalább kis részben uj, tanultabb nemzedék kezdett növekedni, a melynek műveltsége már latinos volt. 1705 óta ugyanis évenkint 4—5 papjelölt Jány pécsváradi apát alapítványából a nagyszombati papnevelőben tanult s így 1730 körül a munkácsi egyházmegyének körülbelül 50—60 kifogástalan képzettségű papja volt. Ezek példája nevelte azután úgyahogy a többit. Azért azonban 1744-ig, a munkácsi theologia megnyitásáig, fennmaradt a kolostori papnevelés továbbra is, csakhogy eléggé szigorú ügyelet alatt.

. Az unizált ruténeknek egyházi ügyeinek legfőbb intézését ugyanis most már az egri r. k. püspök vette kezébe, a kinek azután gondja volt arra, hogy alárendeltje, a csak a laikusok szemében munkácsi püspök, tudatlanokat pappá ne szenteljen. Hogy ennek a szigorú ügyeletnek megfelelhessen, *Bizánczi* György munkácsi püspök (1716—1733) egy eddig hibásan casuisticának[1] nevezett erkölcstant állíttatott össze s ezt Nagyszombaton 1727-ben kinyomatta. A fölszentelést kérő papjelöltnek az ebben foglaltakból szigorú vizsgát kellett kiállania. Tehát papvizsgálati kézikönyv volt ez, a melybe az erkölcstan főczime alatt beleszorított Bizánczi mindenféle a papoknak szükséges tudnivalót: erkölcstant, dogmatikát, egyháztörténetet, egyházszervezettant stb.

Ennek a közgyűjteményeink egyikéből sem ismert könyvnek teljes czime im ez:

Kratkoje | Připadkov Moralnych, ilî Nravnych | Sobra**nije.** | Duchovnym Osobam potrebnoje | Imuščeje v sebi nauku o Sakramentach, | o Desjatî Božiich Přikazanjach, o Přika- | zanjach Cerkovnych, i o Nauci Christianskoj, | s Vykladom. Sümvola, ili Ispovi- | danija Viry Pravoslavnyja kaftolîče | skija, s Vykladom molitvy: Otče | naš: i Bee Dvo radujsja. | Takožde:

[1] A könyvnek ilyetén hibás elkeresztelője a Szabó [illegible] volt. (187. l.)

ĭ Nauku, s kratkym, ĭ propra- | vnym Posobijem: kako podobajet Junoša, | ilĭ Nevĭnjatkov, v Virĭ Pravoslavnoj | nastavljatĭ, | *soderžaščeje.* | Za Blahoslovenĭjem Prevelebnjijšaho Hdna | **Heorhija Hennadija Vîzantija** | Eppa Sevast: Mukačov.: ĭ Proč: Nad Ljudmì | Vostočnaho Nabožеnstva, vo krolevstvi U | horskom, ĭ jeho Predjilach, | namisnîka apostolskoho. | V Ternavi Tüpom Akadem(iji): polzy radĭ Preve- | lebnaho, ĭ Vsečesnaho klüru Uhroruskaho, ĭzdannoje jest ljita Chva 1727. Mŝca Junĭja dnja k. (1. ábra.)

A czímlap rövidített magyar értelme ez: *Erkölcsi eseteknek* egyházi személyek számára írt *rövid gyüjteménye,* Bizánczi György Gennadius sebastiai és munkácsi püspöknek áldásával. Nagyszombat, az akadémia betüivel, a magyar-orosz klérus használatára kiadatott 1727 junius 20-án.

8°, czímlevél + 413 lap + 2 számozatlan levél. Őrszavas lapjainak számozása a lap felső külső sarkán czirillbetükkel. Ívjelzése a harmadik és negyedik levelen)(2 és)(3, a hatodik levéltől kezdve pedig, a hol egyúttal fönt a lapszámozás is kezdődik, A—CC5. Szövegének tükre 12·5, lapszám és ívjelzésekkel meg őrszavakkal együtt pedig 13·5 magas, 8·00 cm. széles. Sárgás, vastag, bordázott papirosa vízjegy nélkül. Vignettája mindössze kettő van. Az előszó élén nyomdadíszekből összerakott homlokléczx, végén pedig fekete négyszögü keretbe foglalt emblema: 2—2 levélből felnövő virágszirom fölött $\frac{\text{IHS}}{\text{MRA}}$ betük töviskoszorúba foglaltan, a melynek két oldalán fönt 1—1 többágú ostor, alul pedig kalapács és harapófogó van. Ugyanezt az emblemát találjuk az 1699-iki Bukvar czímlapján is.[1]

[1] Tartalmának menetét — esetlegesen még előkerülő csonka példányok meghatározására — szakaszonként a következőkben adjuk: A czímlevelet követő négy számozatlan levelen előszó a lelkészolvasókhoz, a melynek végén a fönt ismertetett keretes vignetta van. Első fejezet: a szentségekről, 1—17 lap; második fejezet: a keresztség szentségéről, 17—41 lap; harmadik fejezet: a bérmálás szentségéről, 41—51 l.; negyedik fejezet: az eucharistia szentségéről, 51—78 l.; ötödik fejezet: az isteni tiszteletről. 79—100 l.; hatodik fejezet: a bűnbánat szentségéről, 101—142 lap; hetedik fejezet: a bérmálásról, 142—153 l.; nyolczadik fejezet: az egyházi rendről (o sakramentji kaplanstva), 153—194 l., kilenczedik fej.: a püspökökről, archimandritákról, szerzetesekről és apáczákról, 194—227 l.; tizedik fejezet: a házasság szentségéről, 227—248 l.; tizenegyedik fejezet:

Az előszó egyházi (ószláv) nyelv felé hajló fogalmazás, de-

КРА́ТКОЕ
Припа́дков Мора́лных, и҆ли Пра́вных
СОБРА́НІЕ
Духовным О҆со́бам потрі́бное.
И҆му́щи и себѣ Науку ѡ Сакрамі́нтах,
ѡ Десяти Бж҃їих Приказа́нїя, ѡ Прика-
за́нїя Црко́вны, и ѿ Науци Хрті́анской,
съ Выкла́домъ Сvмвола, и҆ли И҆сповѣ-
да́нїя Вѣры Правосла́вныя Кафоли́че-
скія, съ Выкла́домъ Мл҃твы: Ѻ҆т҃че
нашъ: и Бц҃е. Дв҃о ра́дуйся.
Та́кожде: и Науку, съ кра́ткимъ, и припра́-
внымъ По́собїемъ: ка́ко подоба́етъ Ю҆но́ша,
и҆ли Невиня́тко, къ Вѣри Правосла́вной
наставля́ти,
СОДЕРЖА́ЩЕЕ.
За Бл҃гословені́емъ Превелі́нѣйшаго Гд҃на
ГЕѠРГІЯ ГЕННА́ДІЯ БИЗАНТІЯ
Е҆ппа Севас: Моука́чов: и Про: На Лю́ми
Восто́чнаго Набожі́нства, въ Кролі́вствѣ Оу-
го́рском, и е҆го Предѣ́лах,
НА́МѢСНИКА А҆ПОСТОЛСКОГО.

Въ Тірна́вѣ Тvпо А҆ка́д: по́зы ра́ди Превел-
і́наго, и Вѣчнаго Клvру Оугорскаго, На-
ноє и Лѣта Хв҃а ҂аѱкз. Мц҃а Ю҆нї́я дня к.

1. ábra. A Pripadkov moralnych sobranije czimlapja.

a keresztény hitről és a hitvallásról, 218—284 l.; tizenkettedik fejezet: a reményről és a Miatyánk meg Üdvözlégy imádságokról, 285—295 lap; tizenharmadik fejezet: a szeretetről, az isteni és egyházi parancsolatokról és az ezekkel ellenkező bűnökről, 296—355 l.; tizennegyedik fejezet: (Glava četirinacataja) a szerződésekről avagy egyezségekről (o kontraktach ili zmo-

maga a könyv kisorosz nyelvű. Ezt az előszó következő passzusa így magyarázza:

Сїю ѧ̓щели Россїнстїй Па́стирїє, до́лжни билй Тупомъ ѝздати; по́дъ со́вѣсти тяжестїю; найпаче же Стаго Замойскаго ѹ̓установленїєм Собора, да издадуть ю простимъ язйком, вирозумѣнїя ради, повеленїє воспрїяша еже ѿ всего исполняюще оусе́рдїя, къ всѣмъ ѡ̓бще Ї̓ереωмъ, — Azaz, a zamojszki zsinat határozatából egyszerű, népies nyelveń adatott ki, hogy minden pap megérthesse.

A zamojszki zsinatra való hivatkozáson kívül egyéb adat is arra vall, hogy ezt a könyvet nemcsak magyarországi ruténeknek használatára írták. Ilyen pl. az egyházi szervezetről szóló rész, a melyben olyan egyházi hivatalokról van említés, a melyek csak a néhai Lengyelországban voltak, nálunk ellenben nem: officialstvo, auditorstvo, kommisarstvo, prokuratorstvo, jekonomstvo, magistrovsto stb. és még inokynji, azaz apáczák.

Nyelvezete nem a magyar ruténeké, hanem az akkor általánosan divatos lengyelországi rutén dialektus, a melyben egyetlen hazai rutén tájszó, egyetlen magyar szó sincsen.

Minthogy pedig a czímlap világosan jelzi. hogy ez a könyv a magyar-rutén papok használatára adatott ki. egészen bizonyos, hogy ez a termék is galicziai rutén pap tolla alól került ki és nem magyarországiéból.

Egy csonka példánya megvan a lembergi Ševčenko-múzeumban, teljes példánya pedig, a melyről leirásunkat vettük, Kaminszky Gézának, az ungvári gör. kath. tanítóképző tudós igazgatójának magángyüjteményében.[1] Egy-egy példányát a föntieken kívül Ungváron (püspöki könyvtár) és a munkács-csernekhegyi bazilitáknál láttuk. Igen valószinüen ez az a könyv, a mely nagyon kevéssé ismert volta miatt arra a mendemondára adott alkalmat, hogy De Camelis is írt volna egy Kazuisztika czimű könyvet és hogy ez 1692-ben jelent volna meg, mint a hogy erről föntebb is megemlékeztünk.

vach), 355—362 l.: tizenötödik fejezet; az egyházi büntetésekről 362—394 lap; tizenhatodik fejezet: a keresztény tudományról, 394—412.

[1] Ez e sorok megirása után a M. Nemzeti Múzeum birtokába került.

V.

7. *OLSAVSZKY MÁNUEL Elementa puerilis institutionis in lingva latina.*

Kolozsvár, 1746. jezsuita nyomda, 8°. 46. l.

Bizanczi Moralisa után tizenkilencz esztendőre, 1746-ban megjelent a hetedik rutén nyomtatvány is. Eddigelé magát a könyvet nem ismerte senki sem, de még csak könyvészeti, vagy egyéb irodalmi nyoma se maradt. Munkácsi püspök írta ezt is és pedig közöttük a legtevékenyebbik: Olsavszky Mánuel. A latin betükkel irt tót-lengyel-ruténnyelvű kéziratok és egyéb nyomtatványok colligatumába bujtatott könyvecskére dr. Todoreszku Gyula úr budapesti bibliofil gyüjteményében akadtam rá, a ki azt valamelyik északmagyarországi tót falucskában találta. Ez az eddigelé egyetlen példányban ismert egyszerü iskolás könyv ugy könyvészeti, mint hazai művelődéstörténeti nézőpontból eléggé érdekes termék.

A munkácsi püspökök tőlük telhetőleg igyekeztek unizált papságukat művelődésre vezetni, hogy így megszabaduljanak a felsőséget gyakorló egri püspök örökös zaklatásaitól és úntalan dorgálásától, a mely szerint a munkácsi megye papjai csupa tudatlanok.

A két elöd, De Camelis és Bizanczi, már előkészítette az utat. Ez azonban voltaképen nem volt egyéb, mint a házépítésnek a tetőtől való megkezdése. A rutén papság igen nagy része ugyanis továbbra is csak olyan műveletlen maradt, mint a milyen a nagy reformok előtt volt. Csak épen hogy irni-olvasni tudott a nagy többség, iskolai képzettsége azonban semmi. Az ilyeneknek hiába irták a püspökök azokat a fent ismertetett 3—400 oldalas tudós könyveket: hasznuk belőlük nem igen volt.

Olsavszky 1744-ben állított ugyan Munkácson papképző iskolát, de ez igen szerény intézet vala. Csak két osztályból állott. Az elsőben ószláv irásra-olvasásra fogták a tanulókat, sokszor felnőtteket, sőt nős papokat is, meg egy kis számtanra. A másodikban katekizmust taníttottak és némi erkölcstant.[1] Enynyiből állott a theologia!

[1] *Zsatkovics K. G.* Kath. Szemle 1910. évf.

Ámde honnan vegyen belé tanulókat? Iskolájuk a ruténeknek az ő idejében mindössze kettő volt: a munkácsi és nagykárolyi. Itt igazán alulról, a legelejéről kellett kezdeni az építést. Olsavszky tehát e miatt igen ügyesen két dolgot kapcsolt egybe: a már kész papoknak olyan-amilyen pótló tanfolyamot tartatott és a jövendő számára való gondoskodással már *elemi iskolai oktatással* foglalkozott.

Ebből a kettős czélból állította össze Elementa-ját két nyelven t. i. latinul és ruténul. A könyvecske eleje az ábécét tartalmazza, másik része pedig a hittan főrészeit és a számokat egytől millióig, de mindvégig párhuzamos szöveggel: egy sor latin s alatta ugyanazon szöveg rutén nyelven. A két nyelv azonos szerkezete miatt így tehát tulajdonképen két könyvet állított össze Olsavszky: a rutént a betük megtanítására, a latint pedig a továbbképzésre, a mely felső iskolák látogatására képesített. Egyik felét tehát a rutén köznépnek szánta, másikát pedig a papjelölteknek.

Teljes czímmását a 2. sz. ábrán közöljük.

A czím rutén szövegének jelentése: Az írástudomány kezdetei gyermekeknek a latin nyelvben való oktatására. Istenfélő *Olsavszky Mihály Mánuel* rosseni, munkácsi és máramarosi püspök úrnak, apostoli vikárius és császári tanácsosnak rendeletére és költségén nyomatott a kolozsvári typographiában, az Úrnak 1746-dik esztendejeben.

Nem érdektelen azonban az Elementa könyvészeti része sem. Minden eddigi rutén könyv ugyanis a nagyszombati jezsuita sajtón jelent meg, a melyet rutén betükkel épen De Camelis sürgetésére Kolonics Lipót szerelt fel. Miért kellett tehát Olsavszkynak Kolozsvárra fordulni az Elementa nyomtatása czéljából?

Vélekedésünk szerint azért történt ez, mert Nagyszombaton már nem voltak többé czirill (rutén) betük az Olsavszky idejében. A Bizanczi moralisa (1727) óta Nagyszombaton se rutén, se más féle nyelvü czirillbetűs könyv többé nem jelent meg, ami már maga is arra vall, hogy ezekkel a betükkel valami történt. Nem is volt már itt rájuk szükség, hiszen a ruténeк valamennyien áttértek a katholikus vallásra: katolizáló szolgálatukat 1698—1727 között már megtették.

Annál inkább volt rájuk azonban szükség Kolozsváron.

Az 1700-ban unizált oláhok ugyanis új hitükben 1746 táján erösen ingadozni kezdtek. Vissza akartak térni az orthodoxiára.

ELEMENTA
PUERILIS INSTITUTIONIS
IN LINGVA LATINA.
НАЧА́ЛО ПИ́СМЕНЪ
Дѣтємъ къ наставлєнію на Латинско-мъ языцѣ.
Повелѣніємъ, и накла́домъ.
Бголюбиваго Кур.
Михаила Мануила Олшавскій
Еппа Россійскаго, Мукач. и Мара-мороскаго на Люми Костоуваго Намѣстника во Угрѣ, Викарія Апостолскаго, и Црскаго Совѣтника.
Напеча́талсѧ въ Колошкарской Типогра́фіи, лѣта Гдня ѧѱмѕ.

Claudiopoli Typis Academ. Soc. JESU
per Andream Feij Annô 1746.

2. ábra. Olsavszky Elementájának czímlapja.

A Baranyi-féle katekizmus (1703) sorsából pedig úgy látszik okúltak a jezsuiták s többé nem nyomtattak ezen az egyen

kívül egyetlen könyvet sem latin betükkel az oláhoknak. Ezek ugyanis nagyon megszokták a czirillbetüket s éltek is velük szakadatlan egészen 1860-ig. A vallási forrongás épen 1746-ban olyan nagy mértéket öltött, hogy annak lecsillapítására Mária Tereziai király biztosként Olsavszky munkácsi püspököt küldötte ki. Ő tehát ebből az alkalomból Kolozsvárt is megfordult. Az oláh irodalmi igények kielégitésére lett volna ugyan módjuk a kolozsvári jezsuitáknak, hiszen 1703 körül a régi gyulafehérvári oláh nyomdát magukhoz hozatták Kolozsvárra. Ezt azonban 1744-ben a balázsfalvi görög katholikus püspökségnek ajándékozták oda. Most tehát ezeknek pótlásáról úgy gondoskodhattak, hogy a már amúgy is húsz év óta használatban nem levő czirill betüket elhozatták Nagyszombatból Kolozsvárra, egyik rendházból a másikba, a hol rájuk nagyon is nagy volt a szükség.

Ezt a nézetet azzal tudjuk igazolni, hogy az Elementa betüi tökéletesen azonosak a nagyszombati könyvtermékek betüivel, amint ezt a 18-dik lapról vett hasonmás mutatja (l. melléklet). E mellett szól az is, hogy Olsavszky könyve 1746-ban jelent meg, tehát két évvel a kolozsvári betüknek Balázsfalvára történt ajándékozása után. Esetleg visszamaradt betükészlettel sem nyomtathatták az Elementát, mert a balázsfalvi nyomtatványok betütipusa nagyon elüt ettől. Figyelembe véve tehát Olsavszkynak épen 1746. évi erdélyi szereplését, valószinüvé válik az a föltevés, hogy az Elementa a Nagyszombatról Kolozsvárra szállított patkós betükkel nyomtatódott.

VI.

8. *Magyar-orosz ábéczés könyv.* } (Nagykároly, 1754—1755.)
9. *Magyar-orosz katekizmus.* }

Olsavszky Mánuelnek az a törekvése, hogy hiveit a nyomasztó szellemi sötétségből könyvek, iskolázás által kiemelje, nem merült ki az Elementa kiadásával. Fölvilágosítást czélozó buzgóságában intézményessé kivánta tenni annak eszközét s ezért abban fáradozott, hogy nyomdát állíthasson.

Saját egyházmegyei nyomdának Munkácson, a püspöki székhelyen való felállítására kettős ok mozgatta Olsavszkyt. Az egyik az, hogy papjainak és a templomoknak új, unitus szellemű kézi

és szerkönyveket adhasson, mert ezek még mindig csak a régiek voltak: a galicziai rutén- és oroszországi muszka szkizmatikus egyház termékei. A másik pedig az volt, hogy a köznépet iskolák útján rendszeresen nevelje.

Az első ok már az unió terjedésének első szakaszában 1671-ben ébreszti föl Malachovszky püspökjelöltben azt a gondolatot, hogy a munkácsi egyházmegye számára czirillbetűs sajtót kellene állitani. Sajnos, törekvéséből semmi sem lett. A nagyszombati nyomdát fölszerelte ugyan Kolonics a rutének számára szükséges betükkel, de ez igen alkalmatlan volt a nagy távolság miatt. Ezenkívül pedig 1727 és 1746 között alighanem Kolozsvárra vitték azokat.

Az erélyes Olsavszky azonban más úton próbálta meg a nyomdaállítás kérdésének megoldását és pedig három izben is: 1755, 1761 és 1765. években. Első kisérletében kitűnő támogató erőhöz jutott az ideális gondolkozású Károlyi Ferencz grófban. Károlyit ugyanis sikerült rávennie Olsavszynak, hogy Nagykárolyban saját költségén nyomdát állítson. A nyomtatási szabadalomlevél kieszközléseért 1754-ben Bécsbe küldött folyamodványában egyenesen azzal indokolja szándékát, hogy birtokán és annak környékén, Szatmár, Hajdú, Szabolcs stb. vármegyékben nagyon sok görög katholikus vallású pap és jobbágy lakik, a kiknek szükségére könyveket kellene nyomtatni, mert nagy tudatlanságban élnek, a papok pedig a templomi könyvek hiányát nagyon érzik. A kérvény szerkesztésében Rácz Demeternek, a gróf uradalmi igazgatójának, kezejárását sejtjük, a ki maga is görög katholikus volt és hite iránt érzett szeretetének nagyon sokszor adá bizonyságát.[1]

A nagykárolyi nyomda 1754. novemberében meg is kezdette működését.[2] Azonban gazda nélkül csinálták a számadást: a nyomtatási szabadalom még nem érkezett le s Pap István nyomdász a feloszlott löcsei Brewer-nyomda betüivel mégis hozzá fogott a legelső könyvek munkájához, *magyar-orosz ábéczének és*

[1] Ugyanazét, a ki Károlyi segitségével a máriapócsi bazilita kolostort épitette, ennek ezer hold földadományt eszközölt ki és a ki a munkácsi kolostort is leégése után 1771-ben ujjá épitette.

[2] Ilde Gábor, egy magyar nyomda a XVIII. században. Budapest, 1891. 12. l.

Що ма́ютъ чыни́ти Дꙋхо́внїи

подаючы людїмъ тꙋю Наꙋкꙋ.

Въ Предьмо́вѣ напомнѣ́лисмъ · ва́съ чт҃нїи Ѿцївѣ абы́сте вѣдлꙋгъ Апо́столскои наꙋки жы́тїи и̂ ѡбы́чаи ва́шѣ справова́ли. То́ї тѣ́ды пе́рше ꙋважа́ти и̂ захова́ти ма́єте, а́бы презъ до́брїи ꙋчынки просвѣти́лсѧ свѣ́тъ ва́шъ предъ чоловѣ́ки, и̂ ꙗ́ко ла́мпы на свѣти́лникахъ поставлїнїи абы́сте ѿсвѣча́ли тыхъ, котрїи въ тмѣ̀, нѣвѣдѣнїи зоста́ютъ, жебы̀ прославѣ́ли Ѻц҃а̀ ва́шего и̂же є́стъ на нб҃сѣхъ. Вы́бовѣмъ є́сте настꙋпниками по Апо́столахъ, котры́мъ Хр҃тосъ Гд҃ь мо́вилъ, Ше́дше въ ве́съ ми́ръ, проповѣ́дѣте Єѵа́нгелїє. Для того́ Єѵангелскои наꙋки наꙋча́йте ва́шыхъ парохїанъ, ча́сто въ Црк҃вахъ повѣда́ючи сло́во Бж҃оє, и̂ молоды́мъ и̂ ма́лымъ дѣтє́мъ выклада́ючы то́є що́сѧ вѣ́рити и̂ чыни́ти пови́нно, длѧ̀ ѿрыма́нѧ жывота̀ вѣ́чного, а́бы про̀ ва́ше недба́лство дꙋ́шѣ прена́йдо-

omnia ſacta ſunt. Qui propter
всѧ̀ бы́ша. На́съ ра́ди
nos homines, & propter noſtram
человѣ́къ, и̂ на́шегѡ ра́ди
ſalutem, deſcendit de cœlis,
спасе́нїѧ, сше́дшаго съ нб҃съ,
& incarnatus eſt de Spiritu
и̂ воплоти́вшагосѧ ѿ Дх҃а
ſancto, & Maria Virgine, &
ст҃а, и̂ Мр҃їи Дв҃ы и̂
homo factus eſt.
вочеловѣ́чшасѧ.
Crucifixus etiam pro nobis
Распѧ́таго же за ны́ при
ſub Pontio Pilato, & paſſus,
Понтїйстѣ́мъ Пїла́тѣ, и̂ страда́вша,
& ſepultus eſt, & reſurrexit
и̂ погребе́на, и̂ воскр҃шаго
tertia die ſecundùm ſcripturas.
въ тре́тїй де́нь по писа́нїємъ.
Et aſcendit in cœlum, &
И̂ возше́дшаго на нб҃са̀, и̂
ſedet ad dexteram Patris. Et
сѣдѧ́ща ѿдеснꙋ́ю Ѻц҃а. И̂
iterum venturus eſt cum gloria,
па́ки грѧдꙋ́щаго со сла́вою,
judi-

De Camelis Katechisis-ének (Nagyszombat, 1698) és Olsavszky Elementa-jának (Kolozsvár, 1746) egy-egy lapja, annak igazolására, hogy a két könyv azonos betűkészletből van kiszedve.

és szerk
régiek vo
matikus
népet isk
Az
1671-ben
dolatot, l
tót keller
szombati
szükséges
ság miat
Kolozsvár
Az
nyomdaál
1755, 17
erőhöz ju
Károlyit
ban saját
levél kic
ban egy
annak kö
nagyon s
kiknek
tudatlans
nyát nag
a gróf u
görög ka
sokszor
A
dette mű
a nyomt
nyomdás
fogott a

[1] U
építette, e
kolostort
[2] Fi
1891. 12.

katekizmusnak a nyomtatásához. Az új nyomda ezen zsengéit azonban csakhamar csapás érte. A fényi római kath. plébános, Gerstocker Antal, ugyanis haragját kivált Rácz Demeter ellen fordítván, tiltakozott a görög szertartású könyveknek királyi engedély nélkül való nyomtatása ellen, mivel hogy «az egri püspök így akarja s úgy végezte s úgy is kell lennie».[1] A dolgot gróf Barkóczi Ferencz egri püspöknek feljelentette, aki nem is késett Rácz Demetert és Szaplonczay Jánost, nagykárolyi udvari kapitányt levelében megdorgálni s a további nyomtatást betiltani. A nyomda e miatt a gróf kérvényének elintézéséig, majdnem egy esztendeig szünetelni volt kénytelen. Az engedély aztán 1755 október 27-én meg is adatott. Ebben kikötötte a királynő, hogy «a görög szertartásnak nyelvén, vagy bármily más nyelven nyomtatandó könyveket jóváhagyás végett Egerbe kell küldeni». Igy aztán 1755 deczemberében nagynehezen megkezdették, illetőleg folytatták a magyar-orosz ábéczés könyvek nyomtatását.

Miféle könyvek lehettek ezek? Leirásukat adni nem tudjuk. Nem maradt reánk belőlük egyetlen példány sem. De hogy nem orosz, illetőleg nem rutén nyelvűek voltak, hanem magyar könyvek, arra nézve két bizonyságunk is van.

Károlyi gróf ugyanis a szabadalom elnyerése után tárgyalásokat indított meg Olsavszkyval, hogy az új nyomdát *czirillbetükkel* is fölszerelhesse és hogy a rutén nyelvben jártas nyomdászt szerezzen. Olsavszky 1755. deczember 15-én arról értesíté a grófot, hogy utánjárásai következtében egy nyomdász Lembergből már ajánlkozik is; 1757. okt. 1-én pedig azt írja, hogy a görög katholikus szerkönyvek nyomtatásához szükséges czirillbetük megszerzésére a kolozsvári jezsuita páterekhez fordult. Ezek a betük időközben, úgy látszik még Kolozsváron, tűz által elpusztúltak, a miről Károlyinak 1757. decz. 15-én Olsavszkyhoz irott leveléből értesülünk.[2] A püspök és gróf tehát másutt próbálkoztak a czirillbetük szerzésében, mert 1758. május 26-án Olsavszky azt írja a grófnak, hogy a műszereket már várja Leleszről, de czirillbetüi még mindig nincsenek: kéri tehát a

[1] U. o. 14. l.
[2] U. o. 28. l.

grófot, hogy ezeket sürgesse meg. A vallásos könyvek nyomtatásának megkezdésére 400 rénus forintja már készen van, de ha szükséges, többel is kész segiteni.

Ha tehát nem czirillbetüsök valának ezek az ábéczés könyvek és egykorú följegyzések mégis magyar-oroszoknak emlegetik őket, vajjon akkor hát mifélék lehettek?

Erre a kérdésre az a kis, 64 lapos könyvecske adja meg a választ, a melynek czíme a következő: *Imadsagos könyvetske a Magyar Oroszok lelki használatára.*[1] Kassán, Ellinger István Ts. K. priv. Könyvnyomtató költségével. 1825.

Tartalma pedig napközi és a szent liturgia alatt való imádságok, kánonok, ódák, kondákok, ikoszok: szóval csupa olyan buzgalmi foglalatú könyv, mint a milyennel ma is élnek az Alföld északi peremén lakó magyar anyanyelvű görög katholikusok. Orosz szöveg benne az az alig húsz, a könyvben csak czímek gyanánt elszórt szó, a mely a liturgikus cselekményeknek a pap által való végzését jelenti. Egyébként elejétől végig magyar könyv. A czímben levő *magyar-orosz* kifejezés tehát nyilván a vallásra vonatkozik, illetőleg a szertartás kivatalos ószláv nyelvére. Mai nyelven azt jelenti, hogy görög szertartásúaknak s nem azt, hogy oroszul beszélők számára nyomtatódott. Ilyeneknek «lelki hasznokra» magyar könyvet kézre adni nem lehet. Ez egyuttal azonban annak is bizonysága, hogy a magyar anyanyelvű görög katholikusok lelkiszükségletét már 1825-ben is magyar liturgikus dolgokkal próbálták kielégiteni.

Mivel a Károlyi nyomdának még 1758-ban sem voltak czirillbetüi — a mint hogy a gróf közbejött halála miatt ilyenek soha nem is szereztettek be — az egykor valósággal létezett[2] nagykárolyi magyar-orosz ábczék és katekizmusok pedig még 1754-ben nyomtatódtak, világos dolog, hogy ezek is csak a féle magyar nyelvű könyvecskék lehettek, mint a milyen az Ellinger-féle magyar-orosz imádságos könyvecske.

Hogy pedig a hazai *rutén* könyvek lajstromába mégis fölvettük, annak az az oka, hogy föltehető, miszerint nem csupán

[1] 12-edrét, czíml. + 3—64. l. Őrszavas szövegének ivjelzése A_2 – C 7. Tükre 7 × 13. Petrik nem említi s a Nemzeti Múzeumban sincs meg.

[2] Ehle Gábor a nagykárolyi sajtó termékeinek sorozatát épen ezekkel kezdi meg.

magyar volt a szövegük. Legalább is az *Elementa* példája nyomán is arra lehet gondolni, hogy párhuzamosan rutén-magyar volt az. Erre még későbbi időkből is van példánk. Ilyen ugyanis a Győrben 1801-ben megjelent *Georgievits* Áron-féle görög-magyar kettős nyelvű *Kis Kátekizmus* is.

A nagykárolyi nyomda egyébként sem rutén, sem több magyar nyelvű könyvet nem termelt a görög katholikusok számára. Legfőbb oka ennek az a hosszú küzdelem volt, a melyet az egri püspökség, fenhatóságának épségben maradásáért a munkácsi püspökök egész sorozatával 1708-tól egész 1775-ig, a munkácsi egyházmegye önállóságának hivatalos elösmeréséig folytatott. Az egri latin főpapok joghatósági féltékenysége hosszú ideig megakasztotta a hazai rutén könyvtermelést.

Olsavszky azonban nem hagyott fel a nyomdaalapitás gondolatával. Még 1752-ben tett jelentést a királynőnek arról, hogyan lehetne a szűkös fölszerelésű gör. kath. templomokat könyvekkel ellátni. A nyomda felállítására is vállalkozott, ha legalább 4—5000 forint állana e czélra rendelkezésére. Károlyi segítségével akarta ezt elérni, de ebben nem csak a gróf halála akadályozta őt meg. Hasztalanul erölködött a kolozsvári jezsuita sajtó czirillbetüinek megszerzésében és épen olyan eredménytelen volt az a fáradsága is, a melylyel a leleszi prépost útján igyekezett a már meglevő nyomdához czirillbetüket szerezni. Az ellenséges érzelmű egri latin egyház, úgylátszik meghiúsította törekvéseit.

Olsavszkyt 1765-ben újabb remények biztatták kedvencz eszméjének megvalósitásában. Sikerült ugyanis Schönborn Ervin grófot, a munkácsi Rákóczi-uradalom hitbizományos urát, tervének megnyerni. A gróf folyamodványát be is nyujtotta Mária Teréziához, a kitől Munkácsra nyomdaállítási szabadalmat kért és azt, hogy sajtóját *szláv*, német, magyar, latin és oláh betükkel is fölszerelhesse. A véleményezésre fölkért Esterházy egri püspök azonban a szabadalom megadása ellen nyilatkozott.[1] Eger tehát ismét győzött Munkács fölött és az energikus Olsavszkynak 1767-ben bekövetkezett halála véglegesen megszüntette a nyomdaállítás folytonos kisérletezéseit. A munkácsi egyházmegye nem tudott saját nyomdát állítani egészen az 1863-ik évig, a

[1] Hodinka i. m. 813.

mikor is Jaeger Károly sajtója megindította az újabb kor modern könyvtermelését.

VII.

10. *Bukvar*
11. *Sbornik* (Bécs, 1770. Kurzboeck J. (? I.)
12. *(? ?)*

Czirillbetüs nyomtatványokkal három nép élt hazánkban: rutének, szerbek és oláhok. Sajtójuk azonban csak az oláhoknak volt és pedig már 1544 óta szakadatlan, a mi Erdély politikai külön voltának és fejedelmei protestáns irányú kulturtörekvéseinek tulajdonitandó. A ruténeknek és szerbeknek fejedelmi pártfogóik nem voltak s e miatt a XVIII. század végéig hazai földön czirillbetüs nyomdát minden erőlködésük mellett sem tudtak állitani. A rutének nyomdaállitási törekvéseit már megmutattuk; nézzük meg már mostan, mire jutottak a szerbek.

Az 1690-ben hazánkba telepedett szerbek már 1706-ban törekedtek nyomdaállitására Černovič Arzénnak I. Józsefhez intézett folyamodásában. Kérésüket 1721 és 1729. években hasztalanul újitották meg. A kormány eleinte ügyet sem vetett reájuk, később pedig a nagyszombati jezsuita nyomdára utasitotta a kérelmezőket. 1751-ben végre — ugylátszik, a nagyszombati sajtó czirillbetüinek Kolozsvárra történt elszállitása miatt — meghallgatta a kérést s a szerbek engedélyt kaptak, hogy Karlóczán saját egyházi nyomdát állithassanak. A censuraviszonyok azonban, valamint a katholikus hierarchia ingerültsége nem engedték meg, hogy szándékuk valóra váljék.[1]

Ámbár szláv nyomdának müködése — mint Kolonics példája mutatja — nem volt épen lehetetlen dolog, mindazonáltal voltak akadályai annak, hogy ilyen sajtó csakugyan fel is állittassék. Úgy a szerb, mint a rutén nép egyazon szertartású lévén, teljesen azonos szövegü és azonos (ószláv) nyelvü templomi könyvekkel is él, a melyek csak egy-két szóban térnek el egymástól. Ennélfogva a tervezett nyomdának mindkettőjük részére kellett volna nyomtatnia a templomi könyveket. Csakhogy a szerbek görög keleti nem egyesültek, a rutének pedig görög kath. egyesültek: egy malomban két molnárnak őrölnie bajos!

[1] *Kulakovskij,* Načalo školy u Serbov v XVIII. vjekje. Spetersburg. 1903. 42.

A nemrég egyesült ruténeket nagyon is szem előtt tartotta a katholikus egyház s az erdélyi oláhoknak 1746. évi hitbeli ingadozása ugyan óvatossá tette emezt. Ezért volt aztán az, hogy a mikor a kormány a tervezett közös nyomda iránt a püspököket megkérdezte, a primás, a csanádi, egri, váczi, nyitrai, pécsi, váradi és a *munkácsi* püspök egyhangúlag ellene nyilatkoztak.[1]

Czirillbetüs nyomdát nem sikerült tehát állítaniok e hazában, se ruténeknek, sem pedig a szerbeknek. Az «összbirodalom» középpontjának ez végtére mégis megadatott. Trattnernek 1766. évi sikertelen ajánlkozása után négy évvel megnyilt az első önálló szláv nyomda Bécsben: Kurzboeck, a bécsi egyetem nyomdásza 1770. február 14-én húsz évre kizárólagos szabadalmat kapott szláv könyvek nyomtatására.

Bécsbe fordúltak tehát ezentúl irodalmi igényeikkel úgy a szerbek, mint a rutének. Kurzboeck nyomdájában mindjárt a legelső évben két könyv jelent meg a rutének vallási szükségleteire: egy *Bukvar* ábéczés könyv és egy *Sbornik* czimű imádságos és énekes könyv. Mindkettőnek szerzője ismét csak munkácsi püspök: ezuttal *Bradács János.*

A munkácsi püspökség 1646-ban Rómával hitbeli egyességre lépvén, ennek föltételeűl hármat kötött ki: 1. a görög ritus változatlan fentartását, 2. a papság jogi elismerését, 3. szabad püspökválasztást. Róma azonban a harmadik pontot kezdettől fogva nem tartotta be. A munkácsi egyházmegyét — minthogy szabályszerüleg soha sem volt megalapítva — nem létezőnek tekintette s az egri latin püspök joghatósága alá osztotta be. Az unióból folyó ezen megaláztatás 66 évig tartó, már érintett elkeseredett küzdelemnek lett meginditója Munkács és Eger között, a melynek végre is azzal vetett véget Mária Terézia, hogy Rómában kieszközölte a munkácsi egyházmegye szabályszerű alapitását (canonisatio) és Egertől való teljes függetlenségét.

Ennek a canonisationak egyik előkészítője volt Bradács János, Munkácsnak névleges püspöke s ebbeli munkájában sokszor fordult meg Bécsben. Ez adott neki alkalmat a fenti két munka kinyomatására. Ezeknek leírását azonban nem adhatjuk, mert hatóságilag elégették őket.

Az elkészült könyvek első 100—100 példányát saját aján-

[1] Hodinka i. m. 812.

dékaként megküldette Mária Terézia a munkácsi, váradi és kőrösi püspököknek. Az utóbbi azonban, Bozsicskovics, jelentést tett a helytartósághoz, hogy a könyvek katholikus-ellenesek, mert a keleti egyház speczialis szentjeinek tiszteletét foglalják magukban, a filioque hiányzik a hitvallásban és efféle. A királynő tanácskozásra összehívta a három püspököt Bécsbe s bár itt Bradács teljesen igazolta magát, a királynő elrendelte, hogy a könyveket meg kell semmisíteni. Bradács a *már forgalomba bocsátott* ábéczés* és imádságos könyveket összeszedette s megjelenésük után *három évvel* Kassára küldette. A hagyomány úgy tudja, hogy itt elégették őket. Azonban még így is megmarad annak a lehetősége, hogy belőlük egy-két példány Kassa vidékén még rejtekezik valahol. Legalább is az ábéczés könyvért érdemes volna kutatni Felsőmagyarországon.

Hodinka Antal azt állítja,[1] hogy 1770-ben Kurzboeck sajtóján még egy harmadik czirillbetűs könyv is jelent volna meg Bradács püspök közreműködésével az egyesültek, azaz nyilvánvalóan a rutének számára. Minthogy azonban erről semmit sem szól többet és se czímét, se tárgyát nem nevezi meg, dolgozatunkba csakis a sorszám kedvéért vettük fel.

VIII.

13. *MÁRAMAROSI URBARIUM rutén népi nyelven.* (Bécs, 1770—1772 között. Kurzboeck.) 24 levél és táblázatok.

Kurzboeck sajtója alól minden nyomtatói megnevezés nélkül olyan füzet került ki, a mely sem irodalmi, sem vallási czélokat nem szolgált s mégis nagy kelendőségnek örvendett legalább is Máramaros vármegyében. A czíme *Urbarium.* Hivatalos emberek írták, a hatóság rendeletére terjesztették el kötelességből a jobbágyok szolgálmányait paragrafusokkal szabályozó intézkedéseket, a melyek minden, e hazában élő s így rutén nyelven is megjelentek.

Ezt, az eddigelé *egyetlen* példányban ismert nyomtatványt Petrof Elek fedezte fel az Országos levéltárban és a XVIII. századnak e népnyelvi emlékét bő magyarázatokkal egész terjedel-

[1] I. m. 814. l.

mében ujra kiadta.[1] A vastag szálas papirosra nyomtatott urbariumnak papírnagysága 22 × 35, szövegtükre pedig 14 × 23 cm. A szabályzatokat tartalmazó szöveg 24 levélből áll, a melyhez szines papírborítékba foglalt, nyomtatott fejezetekkel ellátott üres tabellalapok vannak csatolva. Őrszavas lapjainak levéljelzése a páratlan leveleken fut és pedig: az I. levelen, Ã, a 3. Ãв, az 5, Ãг és így tovább, a 21-en B̃. A szolgálmányokat szabályozó szöveg 9 pontra oszlik, épen úgy, mint a többi nyelveken kiadottakéban, a melyekkel egyébiránt kisebb eltérésektől eltekintve, mondatról-mondatra teljesen megegyezik.

A nyomtató műhely és a nyomtatás helye nincsen rajta, de mindenesetre a bécsi Kurzboeck nyomtatta. Erre vall a Kurzboeck czirill-betüivel való azonosság, meg az, hogy akkoriban a kormánynak más szlávbetüs nyomda nem állott rendelkezésére.

Hogy mikor jelenhetett meg az urbarium, erre nézve csupán egyetlen támasztékunk van. Az urbarium nyelvezete ugyanis teljességgel a máramarosi nyelvjárás sajátságait tükrözi. Már pedig Máramarosban az úrbéri összeirásokra vonatkozó rendeletet 1772 szeptember 30-án hirdették ki, illetőleg maguk az összeirások ebben az esztendőben kezdődtek.[2] Tekintetbe véve pedig azt, hogy a Kurzboeck nyomdája 1770-ben kezdett czirillbetüs nyomtatványokat késziteni, a fenti urbarium csakis 1770 és 1772 között nyomtatódhatott. A szöveg összeirója, a czirillbetükre való tekintet miatt, községenkint mindenesetre a helybeli kántor vagy pap lehetett, mert a rutén nyelven kívül csakis ezek ismerték a czirillbetüket. Erre vall a Zsatkovics Kálmántól közölt s ugyancsak Máramarosból való kelecsényi kéziratos urbarium is.[3]

IX.

Összegezve immár az elmondottakat, megállapíthatjuk, hogy majdnem két évszázadnak az az irodalmi termése, a mely-

[1] Materialy dlja istoriji Ugorskoj Rusi, V. Pervyj pečatnyj pamjatnyk ugrorusskavo narječija *Urbar*. Speterburg 1908. 4 + 139. l.

[2] Acsádi I. A magyar jobbágyság története. Budapest, 1906. 356.

[3] Unio naptára (rutén), Ungvár, 1911. 109.

lyel a ruténség a hazai közművelődés munkájában részt vett, össze-vissza 12 13 nyomtatvány.

A Régi Magyar Könyvtár adalékát teszi belőle az első 4 darab és pedig ketteje ezéknek egy eddig ismeretlen nyomdából, a körtvélyesiből. A 13 termékből 4 bécsi, 9 pedig hazai nyomtatvány és pedig 2 körtvélyesi, 4 nagyszombati, 1 kolozsvári és 2 nagykárolyi. Ha ezeket tartalmuk szerint is tekintjük, azt látjuk, hogy azokból 4 könyv tisztán rituális, 5 ábezés katekizmus, 3 papoknak való kézi könyv és 1 urbarium.

A R. M. K. adalékul is szolgáló 4 rutén könyv önkéntelenül is arra csábit, hogy ezt a ruténekkel egy vallású, közös ószláv szertartású és jórészt azonos etnoszú hazai oláhok hasonló termékeivel vessük egybe. Az oláhok szellemi művelődését 1544-től 1711-ig hat erdélyi és két magyar királyi városnak 10—12 sajtója szolgálta, a melyek összesen 45 könyvet termeltek ez idő alatt. És pedig nem csupán liturgikus könyvek ezek, hanem az eddigi kizárólagos ószláv liturgikus nyelvvel szemben oláh nyelvű bibliák, postillák, vitairatok. Ugyanezen idő alatt a két oláh fejedelemség, vagyis a mai egész Románia, mindössze 40—45 oláhnyelvű könyvet termelt s azok is jórészt liturgikus és pedig szláv nyelvű szerkönyvek. A ruténeknek ezzel szemben ugyanabból az időből mindössze négy könyvük van!

Ha ennek történeti okát keressük, úgy ezt csakis abban találhatjuk, hogy a hazai oláhságot a nyugateurópai míveltség áramlatai hamarább és áthatóbban érintették, mint a ruténséget. Erdélyben ugyanis a vallásújítás mozgalmai azonnal megpróbálták az oláhokat is a nyugati gondolkodás körébe vonni. A rutének ezzel szemben a nyugati áramlatok elsejéből nem érezték meg semmit sem. A protestántizmus egyetlen lelket sem tudott közülök magának megnyerni. Pedig írásbeli nyoma is maradt annak, hogy a reformáczió hatását pl. a máramarosi rutének megérezték: a nyágovai oktató evangéliumban, melynek postillái tele vannak protestáns eszmékkel. Ezen az egyen kívül azonban egyéb protestáns nyom a rutének között nincs.

Hogy a protestántizmusnak a rutének között semmi hatása sem maradt, ezt rendszerint azzal szokás magyarázni, hogy a rutének eléggé értvén templomi ószláv nyelvüket, nem valának

ráutalva a reformácziónak az anyanyelvet hirdető eszméire és ezek befogadására. Szerintünk azonban ennek mélyebben járók az okai. Az t. i., hogy a protestáns Erdély fejedelmei nem foglalkoztak a periferiákon élő ruténck vallási ügyeivel, pedig bizonyára érdekükben volt, hogy ezt a királypárti magyarság és Erdély között lévő területet a maguk részére megnyerjék. A Rákóczi-birtok révén ezt úgy látszik, biztosítottnak is gondolták. Mikor a XVII. század első harmadában megindúl az a nyugoti áramlat, a mely a ruténeket katholizálni akarja, Erdélynek munkácsi exponense, Balling várkapitány, a protestáns Erdély érdekében erőszakkal iparkodik elfojtani az unionális törekvéseket. Most észrevették az erdélyiek, hogy mennyire érdekük ellen való lészen az, ha a rutének vallásilag egyesülni fognak a katholikusokkal, vagyis katholikus vallásuk által királypártiakká válnak. A rutén köznép azonban semmit sem tudott az egyesülési törekvésekről, a melyet 1649-ben nélküle és ellenére tisztán csak a papok cselekedtek meg. A protestáns Erdély most már, az 1649. évi részleges unió megtörténte óta, tényleg segítségére sietett a ruténeknek abban, hogy ne térjenek át a katholikus hitre. Minden erejével támogatta azokat, a kik — mint például az ugocsaiak, máramarosiak — Rómával még nem egyesültek. Csakhogy a fejedelmi pártfogás már későn jött: az uniót királyi szóval, sőt katonai karhatalommal Máramarosban is sikerült elfogadtatni. Máramaros rutén népe véglegesen épen azokban az 1730-as években lett katholikussá, a mikor a mindegyre gyöngülő Erdély véglegesen elbukott és szélső függelékét Máramarost, politikailag is Magyarországhoz csatolták.

A ruténség ezóta, a katholikus egyház istápolásával, a hazai közmívelődésben könyvekkel is kezd szerepelni: ime a fenti 12 könyv közül csak kettő az orthodox egyház terméke, ellenben 10 az újabb, katolikus időkben keletkezett. Hogy az oláhok 145 évvel hamarább kezdettek a ruténeknél mívelődni, jól meglátszik a két nemzetiség régi könyvtermelésének 4 : 45-höz való számarányában is.